

Εισαγωγή

Μέχρι πριν από λίγο καιρό ξυπνούσα συχνά πανικόβλητος από έναν εφιάλτη στον οποίο είχα επιβιώσει ενός πυρηνικού ολοκαυτώματος. Στον εφιάλτη έβλεπα ότι ανήκα σε μια μικρή ομάδα από επιζήσαντες, ο καθένας εκ των οποίων είχε αναλάβει την αποστολή να συμβάλει στην ανοικοδόμηση του δυτικού πολιτισμού. Η δουλειά μου ήταν να κάνω μια περίληψη των φιλοσοφικών ιδεών από την αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα, την οποία θα χρησιμοποιούσαμε για να διδάξουμε στα ανοικοδομημένα μας πανεπιστήμια την πρώτη γενιά φοιτητών φιλοσοφίας μετά τον Αρμαγεδδώνα. Δεν είχα ιδέα ότι αυτός ο επαναλαμβανόμενος εφιάλτης θα ήταν οiwνός για την ημέρα που ο Richard Milbank θα μου τηλεφωνούσε από την Atlantic Books για να μου ζητήσει να κάνω ακριβώς αυτό.

Στους συγγραφείς αρέσει να λαμβάνουν τηλεφωνήματα που τους αναθέτουν δουλειές, οπότε ήταν φυσικό να πω άμεσα «ναι». «Ωραία», σκέφτηκα, «το όνειρό μου γίνεται πραγματικότητα». Το επόμενο πρωί ξύπνησα πανικόβλητος, με το ίδιο εκείνο αίσθημα που είχα μετά τον εφιάλτη... που όμως πέρασε γρήγορα. Σήκωσα τα μανίκια μου και άρχισα να οργανώνω την αποστολή μου.

Στο κάτω κάτω της γραφής, είχα την εντύπωση ότι η ιστορία της φιλοσοφίας μπορούσε να συνοψιστεί σε μια βασική ερώτηση: τι μπορούμε να *γνωρίσουμε*; Και αυτή η ερώτηση αποτελεί το πλαίσιο για μια άλλη: τι *πιστεύουμε*; Είχα την εντύπωση ότι οι πρώτοι φιλό-

σοφοι ασχολήθηκαν με το διαχωρισμό της γνώσης από την πίστη. Αυτό το έκαναν, για παράδειγμα, αντικαθιστώντας τους μύθους της δημιουργίας του κόσμου με επιστημονικές εξηγήσεις για το πώς αυτός ο κόσμος άρχισε να υπάρχει.

Η διάσταση μεταξύ πίστης (ή πεποίθησης) και γνώσης (ή λόγου) είναι σήμερα το ίδιο έντονη όσο και στα χρόνια του Σωκράτη. Μια δημοσκόπηση του 2010 έδειξε ότι το 40% των Αμερικανών πιστεύει ότι ο Θεός έπλασε τον κόσμο σε έξι μέρες· το 38% πιστεύει ότι εξελιχθήκαμε από πιο βασικούς οργανισμούς, αλλά ότι ο Θεός έπαιξε κάποιο ρόλο κατά τη διαδικασία· το 16% έχει πειστεί από τις βασισμένες στην επιστήμη ενδείξεις ότι τα ανθρώπινα όντα εξελίχθηκαν με το πέρασμα ενός μακρού χρονικού διαστήματος. Πόσο μακρού; Η ραδιοχρονολόγηση με άνθρακα είναι ακριβής στα 58.000 με 62.000 χρόνια. Το αρχείο των απολιθωμάτων αποδίδει στον *Homo Sapiens* ηλικία 200.000 χρόνων (αν και απέκτησε όλη του την ανθρώπινη λειτουργικότητα πριν από περίπου 50.000 χρόνια). Οι δημιουργιστές ισχυρίζονται ότι όχι μόνο ο *Homo Sapiens*, αλλά και ολόκληρος ο κόσμος έχει ηλικία περίπου 6.000 με 10.000 χρόνια. Οι τελευταίες όμως επιστημονικές μετρήσεις στα μικροκύματα, που απελευθερώθηκαν κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Έκρηξης (*Big Bang*), δείχνουν ότι το σύμπαν είναι ηλικίας 13,75 δισεκατομμυρίων χρόνων. Δεν είναι απαραίτητο η επιστήμη και η θρησκεία να είναι ασύμβατες: πολλοί επιστήμονες κατά το παρελθόν (και ακόμη και σήμερα) έχουν υπάρξει πιστοί. Η λανθασμένη πίστη όμως και η επιστήμη *είναι* ασύμβατες. Ο ορισμός της διαφοράς μεταξύ γνώσης και πίστης είναι η πρώτη αποστολή της φιλοσοφίας.

Η φιλοσοφία φυσικά ασχολείται με περίπλοκες ιδέες και επιχειρήματα και θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι γράφοντας αυτή την εκλαϊκευμένη ιστορία έχω υποπέσει σε γενικεύσεις ή έχω αδικήσει τη μια ή την άλλη σχολή σκέψης. Πέραν αυτού όμως, το ευρύ αναγνωστικό κοινό έχει κάθε δικαίωμα να εξοικειωθεί με κάποιους από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους του παρελθόντος και να έρθει

έστω σε επαφή με μια εισαγωγή στους κομβικούς στοχαστές του σήμερα. Οι φιλόσοφοι Ιμάνουελ Καντ, Μπλεζ Πασκάλ και Ανρί Μπερξόν ήταν όλοι τους μεγάλοι μαθηματικοί, αλλά είχαν κατορθώσει να μεταδίδουν τις φιλοσοφικές τους ιδέες σε μια γλώσσα που οι απλοί αναγνώστες θα μπορούσαν να κατανοήσουν.

Η φιλοσοφία είναι ο καλύτερος τρόπος που έχουμε για να διαχωρίζουμε τις καλές από τις κακές ιδέες και συνεπώς πάντα ήταν μία ανταγωνιστική απασχόληση. Αυτός είναι ο λόγος που η φιλοσοφία μπορεί να είναι αδυσώπητα σχισματική. Η σύγχρονη φιλοσοφία, για παράδειγμα, έχει χωριστεί σε δύο στρατόπεδα, το αναλυτικό και το ηπειρωτικό. Ο αναλυτικός φιλόσοφος Α. Τζ. Άιγερ δεν μασούσε τα λόγια του. Θεωρούσε ότι το έργο των φιλοσόφων Μάρτιν Χάιντεγκερ και Ζαν-Πολ Σαρτρ ήταν, στην κυριολεξία, άνευ νόηματος (και πραγματικά εννοούσε ότι το έργο τους δεν σήμαινε τίποτα). Από την πλευρά μου, διαφωνώ με τον Άιγερ, ενώ ταυτόχρονα βρίσκω το έργο του συναρπαστικό και διασκεδαστικό, την πρόζα του ζωηρή και τις ιδέες του να έχουν νόημα (αν και το νόημά τους πολύ πιθανόν να είναι λάθος). Βρίσκω επίσης πολλά πράγματα στον Χάιντεγκερ και στον Σαρτρ με τα οποία συμφωνώ, αλλά και πολλά με τα οποία δεν μπορώ να συμφωνήσω.

Δεν υπάρχει όμως λόγος να προλέγουμε. Στο παρόν βιβλίο έχω προσπαθήσει να δώσω μια γενική εικόνα μερικών από τις πιο κομβικές στιγμές της δυτικής φιλοσοφίας, από τον καιρό των Προσωκρατικών (γύρω στον έκτο αιώνα π.Χ.) μέχρι σήμερα. Η ελπίδα μου είναι ότι έχω κατορθώσει να μεταδώσω τουλάχιστον ένα μέρος από τη χαρά και την έξαψη που ένιωσα καθώς επισκεπτόμουν και πάλι τη μεγάλη μας φιλοσοφική παράδοση.

Τι Είναι Φιλοσοφία;

Τι είναι φιλοσοφία; Ακόμη και κάποιοι φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι κάτι τέτοιο δεν υπάρχει αυτό καθαυτό. Πηγαίνοντας πίσω, στον δέκατο έβδομο αιώνα, ο Γερμανός μαθηματικός και επιστήμονας της λογικής Γιόαχιμ Γιουνγκ (1587-1657) είπε ότι «εξαρτάται απόλυτα από το υλικό που της παραδίδεται από τις διάφορες επιστημονικές, ακαδημαϊκές και πολιτισμικές δραστηριότητες. Η φιλοσοφία δεν έχει δικούς της πόρους στη διάθεσή της». Αυτή όμως είναι μία μόνο άποψη. Πιο αισιόδοξοι ήταν οι Γάλλοι Ζιλ Ντελέζ (1925-95) και Φελίξ Γκουαταρί (1930-92) που την περιέγραψαν ως την «τέχνη να σχηματίζεις, να επινοείς και να κατασκευάζεις έννοιες»* (*Τι Είναι Φιλοσοφία*; 1991). Σύμφωνα με τον Ισπανοαμερικανό φιλόσοφο Τζορτζ Σανταγιάνα (1863-1952) είναι «μια σταδιακή κατάκτηση της εμπειρίας από τη λογική» (*Η Ζωή της Λογικής*, 1905-6). Πριν από αυτό, ο Γερμανός φαινομενολόγος Μαξ Σέλερ (1874-1928) την αποκάλεσε «μια καθορισμένη από την αγάπη κίνηση του πλέον εσώτερου προσωπικού εαυτού ενός πεπερασμένου όντος προς τη συμμετοχή στη βασική πραγματικότητα από όλες τις πιθανές» (*Περί της Αιωνιότητας του Ανθρώπου*, 1921). Αλλά πριν από όλα αυτά, ο Έλληνας φιλόσοφος Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.) είχε πει απλά ότι ξεκινάει με το *θαναμάζειν*.

* Μτφρ. Σταματίνα Μανδηλαρά, εκδ. Καλέντης. (Σ.τ.Μ.)

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η Σοφία των Αρχαίων

6ος αιώνας π.Χ. με 1ο αιώνα μ.Χ.

Οι πρώτοι φιλόσοφοι αποκαλούνταν Προσωκρατικοί, επειδή η δράση τους τοποθετείται την περίοδο πριν από τον Έλληνα φιλόσοφο Σωκράτη (περίπου 469-399 π.Χ.), δηλαδή κατά προσέγγιση από το 585 π.Χ. μέχρι το 400 π.Χ. Το πρόθεμα *προ-* μας δείχνει ότι ο Σωκράτης είναι χρονικό σημείο που καταδεικνύει μια αλλαγή στη σκέψη. Υπάρχει το *πριν* από τον Σωκράτη και το *μετά* – με το πριν να θεωρείται γενικά ότι χαρακτηρίζεται από μια αποσπασματική προσέγγιση στη γνώση, και την περίοδο μετά τον Σωκράτη να διακρίνεται από μια πιο συστηματική και σύνθετη προσέγγιση. Αλλά το έργο των Προσωκρατικών μπορεί να φαίνεται πιο αποσπασματικό από ό,τι ακολούθησε, μόνο και μόνο επειδή τα στοιχεία που έχουμε γι' αυτό είναι αποσπασματικά. Διασώζονται ελάχιστα αυθεντικά κείμενα, και το μεγαλύτερο μέρος της γνώσης μας για την Προσωκρατική σκέψη έχει φτάσει σε εμάς μέσα από προφορικές μαρτυρίες, μεταφράσεις – και επομένως προκαταλήψεις – όσων ακολούθησαν αργότερα.

Για τη φιλοσοφία (και εδώ συμπεριλαμβάνω τις έννοιες της *σκέψης* και του *στοχασμού* γενικότερα), η σωκρατική στιγμή είναι σημαντική με τον ίδιο τρόπο που είναι σημαντική και η στιγμή της γέννησης του Ιησού Χριστού (περίπου 5 π.Χ. - περίπου 30 μ.Χ.) Ο ορισμός της γέννησης του Χριστού ως του έτους μηδέν του δυτικού πολιτισμού υπερισχύει της σωκρατικής στιγμής, καθώς καθόρισε ότι

ο χρόνος και η ιστορία θα θεωρούνται στο εξής ως μετά Χριστόν (μ.Χ.), «έτος Κυρίου» ή «σωτήριοι έτος», με το παρελθόν να αναφέρεται ως προ Χριστού (π.Χ.) Ο Σωκράτης και ο άνθρωπος Ιησούς Χριστός (ο Σωκράτης δεν ισχυρίστηκε ποτέ ότι διέθετε θείκες ικανότητες) είχαν αρκετά κοινά μεταξύ τους: και οι δύο ήταν δάσκαλοι· και οι δύο εκτελέστηκαν για τις πεποιθήσεις τους· και οι δύο άφησαν παρακαταθήκη σπαδούς με σχολές που μπορούσαν να εγγυηθούν τη μακροζωία των ιδεών τους· και οι δύο υπάκουαν σε μια μονολεκτική εντολή. Για τον Σωκράτη ήταν το *σκέψου*· για τον Χριστό, το *αγάπα*.

Το μειονέκτημα του Σωκράτη

Ένα πλεονέκτημα που είχε ο Σωκράτης σε σχέση με τους Προσωκρατικούς ήταν ότι η σκέψη του καταγράφηκε από τον μαθητή του Πλάτωνα (περίπου 428/7 - περίπου 348/7 π.Χ.) και γι' αυτό φτάνει ακέραιη μέχρι τις μέρες μας. Το μειονέκτημα όσον αφορά τον Σωκράτη, τον Αριστοτέλη και τους άλλους Έλληνες πατέρες της Δυτικής φιλοσοφίας ήταν ότι το φως που εξέπεμπαν έμενε κρυμμένο κάτω από ένα σκεύος* για περισσότερα από χίλια χρόνια, ενόσω η χριστιανική σκέψη ευημερούσε και γινόταν κυρίαρχη.

Ένα γεγονός που θα ενοχλήσει τους ισλαμόφοβους σήμερα είναι ότι οφείλουμε τη γνώση μας για τους Έλληνες φιλοσόφους σε λόγιους του Ισλάμ που μετέφεραν τα κείμενά τους στην αραβική σε μια περίοδο που η ελληνική γλώσσα είχε εξαφανιστεί από τη Δύση, αποτέλεσμα της κυριαρχίας των λατινικών, της γλώσσας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

* Αναφορά του συγγραφέα στα Κατά Λουκάν (8:16-18), Κατά Μάρκον (4:21-25) και Κατά Ματθαίον (5:14-15) Ευαγγέλια και την παραβολή του λυχνarioύ, το οποίο όταν ανάβει δεν πρέπει να κρύβεται κάτω από ένα σκεύος. (Σ.τ.Μ.)

Οι Άραβες μεταφραστές κράτησαν ζωντανή την κλασική σκέψη, και είναι από τα κείμενά τους που οι Έλληνες βρήκαν κάποια στιγμή κατά τον δωδέκατο αιώνα το δρόμο τους προς τα λατινικά και κατά τον δέκατο πέμπτο και δέκατο έκτο το δρόμο τους προς την καθομιλουμένη. Είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο ότι οι πρώτες πλήρεις μεταφράσεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη (384-322 π.Χ.) δεν εμφανίστηκαν παρά τον δέκατο ένατο αιώνα. Τις έκανε ο Τόμας Τείλορ (1758-1835) και δημοσιεύτηκαν το 1804 (Πλάτων) και μεταξύ 1806 και 1812 (Αριστοτέλης)*.

Οι Προσωκρατικοί: απορία και πλούτος

Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι καθοδηγούνται από το θαυμάζειν** που περιγράφει ο Αριστοτέλης ως το κυριότερο κίνητρο για τη φιλοσοφία. Όταν απορώ, όταν θαυμάζω, μπορώ να κάνω πολλά. Απορώ για το πώς τα αστέρια βρέθηκαν στον ουρανό – κάνω, δηλαδή, ερωτήσεις για το πώς και το γιατί υπάρχουν αστέρια στον ουρανό. Καθώς κοιτάζω τον ουρανό, μένω έκπληκτος από την απεραντοσύνη του, χάνω τη φωνή μου, αλλά και πάλι θέλω να μάθω: πόσο μεγάλο είναι το σύμπαν; Μπορεί πάλι να είμαι γεμάτος αμφιβολίες: μπορεί να αναρωτιέμαι αν είναι σωστή η ερμηνεία του τάδε για το πώς βρέθηκαν εκεί τα αστέρια. Η αμφιβολία μου μπορεί να επεκταθεί ακόμη και στο να αναρωτηθώ αν η δική μου ερμηνεία είναι σωστή.

* Ο συγγραφέας αναφέρει τη φράση «published posthumously», που σημαίνει «δημοσιεύτηκαν μετά θάνατον». Αφού οι μεταφράσεις εκδόθηκαν τα έτη 1804, 1806 και 1812 και ο Τείλορ πέθανε το 1835, αυτό δεν είναι δυνατόν. Γι' αυτόν το λόγο η συγκεκριμένη φράση αφαιρέθηκε από το κείμενο. (Σ.τ.Μ.)

** Το *θαυμάζειν* που βρίσκουμε στο *Μετά τα Φυσικά* του Αριστοτέλη (διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν) περιέχει τις έννοιες και της απορίας και του θαυμασμού. (Σ.τ.Μ.)

Η Μίλητος, μια ελληνική πόλη-κράτος στη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας, στα εδάφη όπου βρίσκεται σήμερα η σύγχρονη Τουρκία, ήταν η γενέτειρα της δυτικής σκέψης με την έννοια ότι οι πρώτοι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι έζησαν εκεί. Ανάμεσα στους πιο διάσημους ήταν ο Θαλής (περίπου 624 - περίπου 546 π.Χ.), ο Αναξίμανδρος (περίπου 610 - περίπου 546 π.Χ.) και ο Αναξίμενης (περίπου 585 - περίπου 528 π.Χ.) Αν και είναι δελεαστικό να ομαδοποιούμε τους στοχαστές σε «σχολές» ή να αποδίδουμε σε όλους ένα κοινό ενδιαφέρον, σε τελική ανάλυση το μόνο που θα μπορούσε να ειπωθεί με κάποια βεβαιότητα είναι ότι αυτοί οι πρώτοι άνθρωποι των ιδεών έζησαν στον ίδιο τόπο την ίδια περίοδο.

Αν πρόκειται να αναρωτηθούμε γιατί η δική μας δυτική παράδοση της σκέψης ξεκίνησε στη Μίλητο, θα ήταν καλό να ξεκινούσαμε από τη γεωγραφική θέση αυτής της πόλης: βρισκόταν πάνω στους εμπορικούς δρόμους που τη συνέδεαν με τους πολιτισμούς της Βαβυλώνας, της Λυδίας, της Αιγύπτου και της Φοινίκης. Όπως έχει παρατηρήσει και ο κλασικιστής Ρόμπιν Γουότερφιλντ στο βιβλίο του *Οι Πρώτοι Φιλόσοφοι* (2000), «οι ιδέες πάντα ταξιδεύουν με το εμπόριο». Θα μπορούσαμε ακόμα να κάνουμε μια παρατήρηση σχετική με τη φιλοσοφία (και τους φιλοσόφους) η οποία ισχύει από την αρχή όλων αυτών: είναι η ενασχόληση των τάξεων που έχουν ελεύθερο χρόνο, που είναι, με άλλα λόγια, πλούσιες. Ο συσχετισμός του πλούτου με τις ιδέες είναι κυρίαρχος ακόμη και κατά τη νεωτερική περίοδο. Ο πατέρας του Μισέλ ντε Μοντέν (1533-92) ήταν εξαιρετικά επιτυχημένος έμπορος· του Σέρεν Κίρκεγκορ (1813-55) πλούσιος έμπορος μαλλιού· η οικογένεια του Ισαάκ Νεύτωνα (1643-1727) ήταν πλούσιοι κτηματίες. Ο Λούντβιχ Βιτγκενστάιν (1889-1951) καταγόταν από μια από τις πλουσιότερες οικογένειες της Ευρώπης· Ο Μπέρτραντ Ράσελ (1872-1970) από μία από τις πιο αριστοκρατικές οικογένειες της Αγγλίας· η μητέρα του Α. Τζ. Άιγερ (1910-89) ήταν μέλος της οικογένειας Σίτσοπ, που κατασκευάζει τα ομώνυμα αυτοκίνητα.

Ο Έλληνας φιλόσοφος ήταν πλούσιος, ανήκε στην ανώτερη τάξη και όφειλε τον ελεύθερο χρόνο του στην εργασία των δούλων. Η φιλοσοφία επομένως ήταν, με κάποιες εξαιρέσεις, ένα αντρικό επάγγελμα, από το οποίο αποκλείονταν οι γυναίκες. Μια τέτοια εξαίρεση ήταν η Θεανώ (έκτος αιώνας π.Χ.), που μπορεί να ήταν η σύζυγος του Πυθαγόρα (περίπου 570 - περίπου 495 π.Χ.) και της οποίας η σχολή λέγεται ότι φιλοξενούσε είκοσι οχτώ γυναίκες. Μπορούμε να συγκρίνουμε την κατάσταση της φιλοσοφίας στην αρχαία Ελλάδα με τους δικούς μας καιρούς, κατά τους οποίους – παρά το γεγονός ότι όλο και περισσότεροι φιλόσοφοι μπορεί να είναι γυναίκες ή έγχρωμοι ή να έχουν ταπεινή κοινωνική καταγωγή – το επάγγελμα εξακολουθεί να κυριαρχείται από λευκούς άντρες.

Θαλής: φιλόσοφος και επιστήμονας

Ο Θαλής εκπροσωπεί την πεμπτουσία του προσωκρατικού στοχαστή. Ήταν κάτι περισσότερο από ένας «απλός» φιλόσοφος· ήταν μηχανικός, μαθηματικός και επιστήμονας. Οι φιλόσοφοι της εποχής μας είναι όλο και περισσότερο εξειδικευμένοι, και έτσι καλλιεργούν μια πολύ περιορισμένη γνώση που ενδιαφέρει μόνο άλλους επαγγελματίες φιλοσόφους (οι οποίοι, ευτυχώς για τους ίδιους δηλαδή, φτάνουν και ξεπερνούν τον απροσδόκητα μεγάλο αριθμό των 10.000 σε όλο τον κόσμο). Πότε πότε όμως γεννιέται κάποιος με την απαραίτητη απορία και τα πνευματικά μέσα για να γίνει φιλόσοφος σαν τον Θαλή· στους σύγχρονους καιρούς ο Αμερικανός Τσ. Σ. Περς (1839-1914) έρχεται πρώτος στο νου.

Ο Θαλής θεωρούνταν κάτι σαν μάγος από τους σύγχρονούς του, καθώς είχε προβλέψει σωστά την έκλειψη του ηλίου της 28ης Μαΐου 585 π.Χ. (Στην πραγματικότητα, προέβλεψε ένα εύρος ημερομηνιών *μέσα* στο συγκεκριμένο έτος, όχι την ακριβή ημερομηνία). Κατά τη διάρκεια των πρώιμων εκείνων χρόνων της φιλοσοφίας λά-

βαινε χώρα μία γνωσιολογική αλλαγή πλεύσης, μια κίνηση μακριά από τα συστήματα πίστης που βασιζόνταν στη μυθολογία προς μια συστηματική χρήση του λόγου για την απόκτηση γνώσης. Αυτό, παρά ταύτα, ήταν γνωστό μόνο σε μια πολύ μικρή ομάδα που αποτελούνταν από τους ίδιους τους φιλοσόφους, τους μαθητές τους και τους φίλους τους. Η μετακίνηση από την πίστη στη γνώση συνέβη κατά τη διάρκεια μιας μακράς χρονικής περιόδου και περιλάμβανε μια μειονότητα ανθρώπων, εξαιτίας της ιεραρχικής δομής της αθηναϊκής κοινωνίας. Οι δούλοι που συνιστούσαν ένα σημαντικό μερίδιο του πληθυσμού στην αρχαία Ελλάδα δεν ήταν μορφωμένοι, όπως άλλωστε και το μεγαλύτερο μέρος του 51 τοις εκατό των Ελλήνων που ήταν οι γυναίκες. Επομένως, αν και η πρόβλεψη του Θαλή για την ηλιακή έκλειψη του 585 π.Χ. βασιζόταν περισσότερο στην επιστήμη παρά στις προλήψεις, οι περισσότεροι άνθρωποι δεν θα είχαν εκτιμήσει τη διαφορά.

Πώς προέβλεψε ο Θαλής την έκλειψη; Οι αστρονόμοι της Βαβυλώνας είχαν τηρήσει ένα αρχείο με εκλείψεις το οποίο αποκαλούσαν ο κύκλος του Σάρου. Υπήρχε επίσης και ένας δεύτερος, πιο ακριβής κύκλος, που ονομαζόταν Εξελιγμός, και είναι πιθανό ότι ο Θαλής ήξερε και τους δύο. Εξετάζοντας τα αρχεία, ο Θαλής έκανε αυτό που οι περισσότεροι επιστήμονες κάνουν καθημερινά κατά την εργασία τους: στεκόταν πάνω από τον πάγκο του και επεξεργαζόταν πειραματικά δεδομένα και παρατηρήσεις άλλων επιστημόνων, προωθώντας τη γνώση σπιθαμής προς σπιθαμή.

Ο Θαλής όμως ασχολούνταν και με εντελώς πρωτότυπη φιλοσοφία όταν έκανε την ερώτηση: ποια είναι η κοσμογονική αρχή; Ποιο είναι το ένα πράγμα που είναι μη αναγώγιμο; Η απάντησή του ήταν το *νερό*. Για τον Θαλή, το νερό είναι η ουσία από την οποία προέρχονται τα πάντα και στην οποία τα πάντα επιστρέφουν. Στο νερό ο Θαλής έβλεπε τα είδη των μεταμορφώσεων σε διαφορετικές καταστάσεις – στερεό, υγρό, αέριο – οι οποίες θα εξηγούσαν και πολλά άλλα φυσικά φαινόμενα.

Ο Θαλής ήταν σημαντικός γιατί ζητούσε να εξηγήσει τον φυσικό κόσμο χωρίς να στρέφεται στους θεούς. Αντικατέστησε το θεικό με το υλικό. Πρότεινε ότι το σύμπαν αποτελείται από μία πρωταρχική, οργανωτική ουσία. Ξεκίνησε μια παράδοση που έκανε την αναζήτηση για μία μη αναγώγιμη ουσία ένα είδος άγιου δισκοπότηρου για τη φιλοσοφία. Ο Αριστοτέλης θα έλεγε αργότερα ότι είναι πολλές οι ουσίες που υπάρχουν αυτές καθαυτές, χωρίς να εξαρτώνται από άλλες. Οι Προσωκρατικοί όμως ήθελαν τη μία υπέρτατη ουσία και κατά καιρούς προτεινόταν ως τέτοια το νερό, η φωτιά, ο αέρας, η γη. Ο Αναξίμανδρος, σύγχρονος του Θαλή, συνεισέφερε την απόλυτα πρωτότυπη έννοια του *απείρου**, που καταδείκνυε αυτό που δεν έχει όρια, που δεν έχει πέρας. Όπως και πολλές φιλοσοφικές έννοιες που θα ακολουθούσαν, το *άπειρον* ήταν μυστηριώδες, δύσκολο να κατανοηθεί. Μερικές φορές οι φιλόσοφοι εξυμνούνται για την ακριβολογία και τη διαύγειά τους. Καλά παραδείγματα θα ήταν οι κατά τα άλλα διαφορετικοί Τζον Στιούαρτ Μιλ (1806-73) και Γουίλιαμ Τζέιμς (1842-1910). Και πάλι όμως, μερικές φορές οι φιλόσοφοι εκτιμούνται για το πόσο δυσνόητοι είναι: ο Γερμανός Μάρτιν Χάιντεγκερ (1889-1976) είναι ένα τέλειο παράδειγμα για τον εικοστό αιώνα· αυτός και ο Αναξίμανδρος θα γίνονταν εξαίρετοι συνάδελφοι.

Ο Θαλής λέει ότι ο κόσμος στηρίζεται στο νερό και πλέει πάνω του σαν πλοίο, και αυτό που εμείς αποκαλούμε σεισμό συμβαίνει όταν η γη σείεται εξαιτίας της κίνησης του νερού.

Σενέκας, *Ζητήματα Περί Φύσης* (περίπου 65 μ.Χ.)

Εντέλει, οι χριστιανοί φιλόσοφοι της μεσαιωνικής περιόδου θα αντικαθιστούσαν τη φυσική έννοια της υπέρτατης ύλης με εκείνη

* Ελληνικά στο πρωτότυπο. (Σ.τ.Μ.)

του Θεού· αργότερα ακόμα, ο Γκ. Β. Φ. Χέγκελ (1770-1831) θα θεωρούσε το Απόλυτο ή το Πνεύμα ως την απόλυτη ουσία.

Ο Αναξίμανδρος αναφέρει ότι τα πρώτα έμβια όντα γεννήθηκαν μέσα σε ένα υγρό μέσο, περικυκλωμένα από ακανθώδεις φλοιούς δέντρων...

Αέτιος (περίπου 396-454 μ.Χ.), *Γνώμες*

Τέσσερα στοιχεία, τέσσερις χυμοί: φιλοσοφία, ιατρική και η Προσωκρατική κοσμοαντίληψη

Ο σύγχρονος του Θαλή, Αναξιμένης, πίστευε ότι η φωτιά ήταν η υπέρτατη ουσία, η οποία όμως είχε διάφορες ιδιότητες που της επέτρεπαν να μεταμορφωθεί και να γίνει γη, αέρας, νερό, και συνεπώς να εξηγεί και τα τέσσερα στοιχεία. Η έννοια του στοιχείου έχει αποδειχθεί ανθεκτική, όπως φαίνεται και από τον περιοδικό πίνακα που προτάθηκε για πρώτη φορά το 1869 από τον Ρώσο χημικό Ντμίτρι Μεντελέγιεφ (1834-1907). Το 1789 ο Γάλλος Αντουάν Λαβουαζιέ (1743-94), ο οποίος μερικές φορές αποκαλείται ο πατέρας της σύγχρονης χημείας, είχε δημοσιεύσει μια λίστα με 33 χημικά στοιχεία. Ο περιοδικός πίνακας του Μεντελέγιεφ τώρα περιέχει 118. Οι Έλληνες όμως είχαν μόνο τέσσερα στοιχεία και αυτά αντιστοιχούσαν στους τέσσερις *χυμούς* της ελληνικής ιατρικής όπως αναπτύχθηκε από τον Ιπποκράτη (περίπου 470 - περίπου 360 π.Χ.)

Ο Ιπποκράτης είναι ο πατέρας της δυτικής ιατρικής και η παρακαταθήκη του που έχει αντέξει περισσότερο στο χρόνο είναι ο Όρκος του Ιπποκράτη, τον οποίο δίνουν οι νέοι γιατροί ακόμη και σήμερα, στον εικοστό πρώτο αιώνα. Ο όρκος αποδίδεται στον Ιπποκράτη, αν και έχει μάλλον γραφτεί από κάποιον άλλο – μερικοί μάλιστα τον αποδίδουν στους μαθητές του Πυθαγόρα. Αυτό βέβαια

δεν έχει καμιά σημασία· είναι το πνεύμα του όρκου που μετράει: «Ἐς οἰκίας δὲ ὀκόσας ἂν ἐσίω, ἐσελεύσομαι ἐπ' ὠφελείῃ καμνόντων»*. Ο ὄρκος του Ἱπποκράτη ὅμως εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ μια υπόσχεση νὰ μὴ βλάψει κάποιος τοὺς παρόντες καὶ μελλοντικούς ασθενεῖς του· εἶναι καὶ μια υπόσχεση νὰ τιμᾷ τοὺς παλιούς του δασκάλους, ἀπὸ τοὺς οποίους ὁ θεράπων ἔχει λάβει τὴν ἐκπαίδευσή του. Αὐτό εἶναι τὸ ἔγγραφο ποὺ συνοψίζει καλύτερα τὴν ἀξία ποὺ ἀπέδιδαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴν ἐκπαίδευση: «Ἠγήσασθαι μὲν τὸν διδάξαντά με τὴν τέχνην ταύτην ἴσα γενέτησιν ἑμοῖσι, καὶ βίου κοινώσασθαι, καὶ χρεῶν χρηρίζοντι μετάδοσιν ποιήσασθαι, καὶ γένος τὸ ἐξ ὠτέου ἀδελφοῖς ἴσον ἐπικρινέειν ἄρρεσι, καὶ διδάξειν τὴν τέχνην ταύτην, ἣν χρηρίζωσι μανθάνειν, ἄνευ μισθοῦ καὶ ξυγγραφῆς, παραγγελίης τε καὶ ἀκροήσιος καὶ τῆς λοιπῆς ἀπάσης μαθήσιος μετάδοσιν ποιήσασθαι υἱοῖσι τε ἑμοῖσι, καὶ τοῖσι τοῦ ἐμὲ διδάξαντος, καὶ μαθηταῖσι συγγεγραμμένοισι τε καὶ ὄρκισμένοις νόμῳ ἱητρικῷ, ἄλλῳ δὲ οὐδενί»**.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἱατρικῆς καὶ ἡ ἀνοδος τῆς φιλοσοφίας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἐγίναν ταυτόχρονα καὶ οἱ ἐρευνες τῶν γιαιτρῶν καὶ τῶν φιλοσόφων ἀνταλλάσσουν συχνά πληροφορίες. Για παράδειγμα, ἡ ἔννοια τῶν τεσσάρων στοιχείων ἀντιστοιχεῖ με τοὺς τέσσερις χυμούς με τοὺς οποίους ὁ Ἱπποκράτης ἀντιλαμβάνονταν τὸ ἀνθρώπινο σῶμα καὶ τοὺς οποίους χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὴν διάγνωση καὶ τὴν θεραπεία τῶν παθήσεων. Οἱ τέσσερις χυμοὶ ἢ τὰ τέσσερα στοιχεία τοῦ ἀνθρώπινου σώματος ἦταν ἡ *μέλαινα χολή*, ἡ *κίτρινη χολή*, τὸ *φλέγμα* καὶ τὸ *αἷμα*. Αἰξίζει νὰ σταθοῦμε ἐδῶ λίγο περισσότερο καὶ νὰ κοιτάξουμε τὴ σχέση αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν με τὰ τέσσερα στοιχεία

* Ἡ ἀπόδοση στα ἐλληνικά ὅπως ἐμφανίζεται σε διάφορες πηγές: «Σε ὅσα σπίτια πηγαίνω, θα μπαίνω γιὰ νὰ βοηθήσω τοὺς ασθενεῖς». (Σ.τ.Μ.)

** «Νὰ θεωρῶ τὸν διδάσκαλό μου τῆς ἱατρικῆς τέχνης ἴσο με τοὺς γονεῖς μου καὶ τὴν κοινῶν τοῦ βίου μου. Καὶ ὅταν χρειάζεται χρήματα νὰ μοιράζομαι μαζί του τὰ δικά μου. Νὰ θεωρῶ τὴν οἰκογένειά του ἀδελφία μου καὶ νὰ τοὺς διδάσκω αὐτὴν τὴν τέχνη, ἀν θέλουν νὰ τὴν μάθουν, χωρὶς διδάκτρα ἢ ἄλλη συμφωνία». (Σ.τ.Μ.)

του αέρα, της φωτιάς, της γης και του νερού, καθώς συνιστά αυτό που οι Γερμανοί φιλόσοφοι του δέκατου ένατου αιώνα θα περιέγραφαν ως *Weltanschauung*, ή *κοσμοαντίληψη*. Κοσμοαντίληψη είναι ένας προσανατολισμός προς έναν κόσμο που τον μοιράζεται ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων κάθε δεδομένη στιγμή· είναι ο τρόπος με τον οποίο μία κοινωνία ή μία ομάδα αντιλαμβάνεται τον κόσμο και αντανακλά τη γνώση, τις πεποιθήσεις, τις παραδόσεις, τις θεωρητικές τάσεις και τις προκαταλήψεις που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο γίνεται κατανοητός ο κόσμος. Την περίοδο πριν από τους Προσωκρατικούς, η κυρίαρχη κοσμοαντίληψη ήταν μυθολογική. Με εκκίνηση τον δέκατο έβδομο αιώνα, αναδύθηκε η επιστημονική κοσμοαντίληψη και αμφισβήτησε εκείνη της Εκκλησίας (βρίσκουμε και πάλι μια διαμάχη μεταξύ γνώσης και πίστης).

Η προσευχή είναι καλή, αλλά θα έπρεπε κανείς να αναλαμβάνει ο ίδιος το βάρος και να επικαλείται τους θεούς μόνο για να τον βοηθήσουν.

Ιπποκράτης (περίπου 470 - περίπου 360 π.Χ.), *Διάττα*

Η κοσμοαντίληψη που αναπτύχθηκε από τους Προσωκρατικούς ήταν ένα περίπλοκο μείγμα μεταφυσικής και επιστήμης, όπως φαίνεται από τη χυμοπαθολογία του Ιπποκράτη και των μαθητών του (που τον ακολούθησαν μέχρι και τον δέκατο ένατο αιώνα όταν πια η πειραματική επιστήμη και η ιατρική τεχνολογία αναπτύχθηκαν επαρκώς για να αντικαταστήσουν τις ιπποκρατικές ιδέες). Οι τέσσερις χυμοί – το αίμα, η κίτρινη χολή, η μέλαινα χολή και το φλέγμα – αντιστοιχούσαν με τη σειρά τους σε ένα εύρος οργανωτικών και θεμελιωδών τετράδων. Τα αντίστοιχα στοιχεία ήταν ο αέρας, η φωτιά, η γη και το νερό. Οι χρονικές αντιστοιχίες ήταν η άνοιξη, το καλοκαίρι, το φθινόπωρο και ο χειμώνας. Οι τέσσερις χυμοί αντιστοιχούσαν στα όργανα που πίστευαν ότι καθόριζαν την υγεία μας: